

Veress Csongor Balázs:

KISEBBSÉGI JOGOK FELHASZNÁLÁSA HIBRID HADVISELÉSI ESZKÖZKÉNT

DOI: 10.35926/HSZ.2023.1.3

ÖSSZEFOGLALÓ: A hibrid hadviselés koncepciójában a jogi dimenzió bizonyos esetekben hangsúlyosabb szerepet kap napjaink konfliktusaiban. A negyedik generációs hadviselés egyik eleme, a jogi hadviselés a nemzetközi jogot rosszhiszeműen háborús eszközként használja. A szerző a kisebbségi jogok fegyverré tételének problematikáját vizsgálja tanulmányában.

KULCSSZAVAK: hibrid hadviselés, jogi hadviselés, kisebbségi jogok fegyverré tétele

A SZERZŐRŐL:

Veress Csongor Balázs (LL.M.), a Mathias Corvinus Collegium kutatója, a Nemzeti Közszerzői Egyetem doktorandusza

BEVEZETŐ

Vlagyimir Putyin 2022. szeptember 30-án, az ukrajnai szakadár megyéknek az Oroszországi Föderációhoz történő csatolásakor elhangzott beszédében háromszor is hivatkozott az ország területén kívül élő orosz ajkú, hagyományú és kultúrájú emberekre: „Mindig emlékezni fogunk az orosz tavasz hőseire, azokra, akik nem voltak hajlandók elfogadni a 2014-es ukrajnai neonáci államcsíny, mindazokra, akik meghaltak az anyanyelvük használatának jogáért, kultúrájuk, hagyományaik és vallásuk megőrzéséért, és az élethez való jogért.”¹ Később úgy folytatta, hogy „semmi sem erősebb, mint több millió ember elszántsága, akik kultúrájuk, vallásuk, hagyományaik és nyelvük alapján Oroszország részének tekintik magukat, akiknek ősei évszázadokon át egy országban éltek.”² Ugyancsak az elnöktől hallhattuk február 21-én, a „különleges katonai műveletek” megkezdése előtt három nappal: „Azok az emberek, akik oroszoknak vallják magukat, és meg akarják őrizni identitásukat, nyelvüket és kultúrájukat, azt a jelzést kapják, hogy Ukrajnában nemkívánatosak.”³

Hasonló nyilatkozatok hangzottak el 2014-ben is, miszerint Oroszország a nemzetközi jog értelmében avatkozott be Ukrajnában a külföldön élő orosz ajkúak védelmében. 2008-ban Grúziában vagy 1992-ben Moldovában is ugyanez az érvelés figyelhető meg: Oroszország azt állítja, hogy joga van beavatkozni más ország belügyeibe a nemzetközi jog alapján, mivel sürgős humanitárius katasztrófa elhárítására törekszik, amire nincs más alternatíva, csak

¹ Presidential address on the occasion of signing the treaties on the accession of the DPR, LPR, Zaporozhye and Kherson regions to Russia. President of Russia, 30. 09. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/69465> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 21.)

² Uo.

³ Address by the President of the Russian Federation. President of Russia, 21. 02. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 21.)

az ő fellépése. Ezeken a térben és időben közeli példákon keresztül ismertetném, miként próbálja alátámasztani egy állam a másik megtámadásának jogosságát.

Tanulmányomban a jogi hadviselést, a kisebbségi jogok fegyverre vételét és ezekben az esetekben a háború indításához való jognak a problematikáját kívánom megvizsgálni. Tanulmányomban a jogi hadviselés (használatos szinonimák még: jogviselés, lawfare) kifejezést használom. Ugyan nem célom a témát Oroszországra kihegyezni, mégsem kerülhető el ez az eljárás, mivel a szakirodalom túlnyomó részben orosz példákat sorol fel.

HIBRID HADVISELÉS ÉS JOGI HADVISELÉS

A hibrid hadviselés nem új keletű, a teória koncepcióját az orosz és az amerikai szakértők is párhuzamosan kidolgozták. Az egyik nyugati modell szerint a hibrid hadviselés használhatja a már létező négyfajta, teljes spektrumú hadviselés bizonyos elemeit: 1. *hagyományos hadviselés*; 2. *irreguláris hadviselés* (például a terrorizmus és felkelés elleni műveletek); 3. *aszimmetrikus hadviselés* (partizánok); 4. *összetett hadviselés* (ahol az irreguláris erőket kiegészítésként használják az állami szereplők a hagyományos hadviselés mellett). Mindezek kiegészülhetnek még kibertéri hadviseléssel és az információk térben folytatott műveletekkel.⁴

A nyugati modellekben a jog is a hibrid hadviselés szerves részét képezi. A jog határozza meg, hogy miként képzeljük el és hogyan vívjuk meg a háborút. A háború és a béke, valamint a megengedett és a nem megengedett erőhasználat közötti határvonalat is a jog húzza meg, valamint a hadviselő felek kölcsönös elvárásait a csatatéri viselkedésükről is a nemzetközi jogi keret stabilizálja.

A hibrid ellenfelek úgy használják ki a jognak ezt a szabályzó funkcióját, hogy katonai előnyre tegyenek szert ellenfeleikkel szemben. Mindezt úgy, hogy nem teljesítik a rájuk vonatkozó normatív elvárásokat és alkalmazandó szabályokat, valamint kihasználják a nemzetközi jogrend strukturális gyengeségeit, miközben számítanak arra, hogy ellenfeleik továbbra is ragaszkodnak ezekhez az elvárásokhoz. A szemben álló felek általános célja egy olyan aszimmetrikus jogi környezet létrehozása és fenntartása, amely kedvez a saját műveleteiknek és hátrányos az ellenfelek számára. Így lesz a jog a hadviselés egyik területe. A hibrid fenyegetésekkel szembesülő nemzeteknek ezért fel kell készülniük a jog ilyen típusú felhasználására is, és meg kell erősíteniük az ehhez szükséges nemzeti és kollektív eszközeiket.⁵

A negyedik generációs hadviselés keleti modelljeiben is szerepel a jog mint alkotóelem. A *Korlátlan hadviselés* című katonai stratégiai könyvben is találkozhatunk vele, amelyet 1999-ben írt a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg két tisztje. Ők a nemzetközi jog ártó szándékú felhasználását javasolják a nemzetstratégiai célok elérése érdekében.⁶ Amit a nyugati teoretikusok hibrid hadviselésként neveznek meg, azt az orosz szakirodalom stratégiai elrettentésként definiálja. A doktrínát Geraszimov tábornoknak, az orosz vezérkar főnökének nevéhez kötik, aki szerint: „...a stratégiai elrettentés katonai és nem katonai eszközök (politikai, diplomáciai, jogi, gazdasági, ideológiai, tudományos-technikai) koordinált rend-

⁴ Sascha Dov Bachmann – Andres B. Munoz Mosquera: Lawfare and hybrid warfare – how Russia is using the law as a weapon. *Amicus Curiae*, Issue 102, Summer 2015, 25–28. <https://journals.sas.ac.uk/amicus/article/view/2433/2395> (Letöltés időpontja: 2022. 11. 03.)

⁵ Aurel Sari: Hybrid Warfare, Law, and the Fulda Gap. In: Winston S. Williams – Christopher M. Ford (eds): *Complex Battlespaces: The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 161–190.

⁶ Orde F. Kittrie: *Lawfare: Law as a Weapon of War*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 150.

szere, amelynek célja egy Oroszország elleni olyan katonai akciótól való elrettentés, amely stratégiai károkat okozna.”⁷

Láthatjuk, hogy a jogi elem mind a nyugati, mind a kínai és az orosz szakirodalomban megjelenik a hibrid hadviselés „puha” eszközeként. Napjaink totális háborúiban felértékelődik az indirekt hadviselés a stratégiai tervezésben. A győzelem érdekében új módszerek kerülnek bevezetésre, amelyeknek lényege, hogy a műveletek nehezen felfedhetők és beazonosíthatók, a közvetlen katonai beavatkozás pillanatáig tagadhatók legyenek; a támadó fél még azelőtt képes legyen megtörni a megtámadott fél ellenállási képességét, mielőtt az a katonai erő nyílt alkalmazásának időpontjában észlelné a konfliktus kitörését.⁸

A győzelem elérése érdekében alkalmazott eszközök vagy módszerek között találjuk a jogi hadviselést (*lawfare*), vagyis a jog háborús eszközként, azaz (nem halálos) fegyverként történő alkalmazását. A *lawfare* kifejezés a *law* + *warfare*, vagyis a jog és a hadviselés szavak összevonása, magyarul *jogviselés*. Ez a modern hadviselés egy hatásos eszköze, vagyis a nemzetközi jog rosszhiszemű alkalmazása abból a célból, hogy az ellenségnek kárt okozzanak. Általában a támadó fél alkalmazhatja közvetlenül is, jogi eszközökkel, vagy közvetett módon úgy, hogy a közvéleményt uszítja a célpont ellen. Egy jól kitervelt és megszervezett jogviselési akció bizonyára emberéleteket és hatalmas összegeket menthet meg, így katonai célok elérésére is használható – kiegészítve vagy akár teljesen helyettesítve a klasszikus katonai elemeket.⁹ Ennek a stratégiai modellnek az újdonsága, hogy a katonai műveletek korlátozott alkalmazásával, és döntően a nem katonai erőforrások és módszerek együttesével kívánja elérni a geopolitikai céljait.

A *lawfare* kifejezést Charles J. Dunlap Jr. ezredes – azóta vezérőrnagy – nevéhez kötik, aki először egy 2001-es írásában használta. Itt az egyedi szókapcsolást úgy használja, mint a *jog háborús fegyverként* történő használatát. Utólag bővítette a definíciót: *a jogviselés a hadijog megsértésének valós, vélt vagy akár megrendezett eseményeinek kihasználása, amelyet egy felsőbbrendű katonai hatalommal történő szembeszállás nem hagyományos eszközeként alkalmaznak*. Dunlap szerint a jogviselés a hadviselés olyan módszere, ahol a jogot a katonai cél megvalósításának eszközeként használják. Ez esetben a jogi hadviselés a katonai konfliktus humánusabb helyettesítője lehet. Dunlap a *lawfare*-t összességében a jogállamiság és az általa képviselt humanitárius értékek cinikus manipulációjának tartja.¹⁰

PÉLDÁK A JOGI HADVISELÉSRE

Jugoszlávia

Igaz, hogy a szomszédunkban zajló háború az orosz jogeseteknek ad aktualitást, de a kisebb-ségek és azok jogaikra történő hivatkozás használata fegyverként, illetve a hibrid hadviselés elemeként nemcsak a régiókban figyelhető meg.

Egy másik jogeset a jugoszláviai, ahol a nemzetiséghez való tartozás fegyverként volt kihasználva. Ebben az esetben az állampolgárságot önkényesen állapították meg, mivel

⁷ Simicskó István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai. Hadtudomány, 2017/3–4., 7. http://real.mtak.hu/67458/1/Ht_201734_5_18_u.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 11. 03.)

⁸ Uo. 9.

⁹ Kittrie: i. m. 113–114.

¹⁰ Charles J. Dunlap Jr.: *Lawfare amid warfare*. The Washington Times, 03. 08. 2007. <https://www.washingtontimes.com/news/2007/aug/03/lawfare-amid-warfare/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 11.)

ez jogalapot biztosított a katonai sorozáshoz, így téve az egyéneket háborús fegyverré. Ez a jugoszláv széthullás háborúi során bevett gyakorlat volt. A szocialista jugoszláv állam törvényei háború esetén teljes mozgósítást írtak elő. Amikor a föderáció 1992-ben szétesett, az egyik utódállam, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (SRJ¹¹) sorsát nagyban befolyásolták Slobodan Milošević szerb elnök háborús ambíciói. Szándékosan 1996-ig halasztották az új állampolgársági törvény elfogadását. Ez lehetővé tette a SRJ hatóságai számára, hogy a Bosznia-Hercegovinából érkező menekülteket besorozzák, mivel ők még akkor is a volt Jugoszlávia állampolgárainak számítottak, hiába, hogy az állam már nem létezett. A menekülteket ezután erőszakkal besorozták a boszniai Szerb Köztársaság hadseregébe, és visszaküldték őket Bosznia-Hercegovinába, hogy Milošević háborúját vívják.¹²

Szíria

A már több mint egy évtizede zajló szíriai háború főbb külföldi szereplői – Törökország, Irán, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok – is felhasználják a kisebbségeket befolyásolási eszközként. A politikai célok elérése érdekében mozgósított, felfegyverzett és bevetett csoportok azonban veszélyeztetik társadalmi szerkezetét és saját egzisztenciális biztonságukat. Ennek magyarázata a Közel-Kelet autoriter rendszereinek egyik sajátossága, miszerint az uralkodó rezsimek gyakran a hátrányos helyzetű csoportok egyedüli védelmezőjeként állítják be magukat, így biztosítva legitimitációjukat.

Ügyesen használta ki ezt például az Aszad-rezsim első elnöke, Háfez al-Aszad, a jelenlegi elnök, Bassár apja. Magát a kisebbségek védelmezőjének nevezte, mivel alavita muszlimként az ország hadseregében és biztonsági szolgálataiban hűséges alavita tiszték hálózata köré építette fel rendszerét. Az ő támogatásával apa és fia több mint négy évtizeden át uralta a szíriai politikát, brutálisan eltiporva a világi és az iszlám ellenzéki erőket egyaránt. Jó példa erre, amikor az 1980-as évek elején Háfez vérbe fojtotta a Muszlim Testvériség által vezetett felkelést. Az Aszad-rezsim a szíriai kisebbségeket fegyverként használta, és a szekularizmus álcája alatt tiltotta az ellenvélemény minden formáját.¹³ Ugyanakkor a nemzetközi befolyás tovább fokozta a kisebbségüldözést.

Az iráni és az orosz beavatkozás különösen a síita, illetve a keresztény ortodox kapcsolatokat használta ki. Irán 2012 óta több ezer szíriait mozgósított az ország kis létszámú, a lakosság 2-3%-át kitevő síita kisebbségéből, akik intézményeket és helyi milíciákat hoztak létre Homszban és Damaszkuszban. Az ilyen iráni fellépések hosszú távon kihatással vannak a szíriai síita közösségek és az ország szunnita többségének kapcsolatára. Ugyanígy a moszkvai beavatkozás keresztény ortodox szimbólumokat vetett be, amelyeket a konfliktus kezdete óta használt, hogy megpróbálja befolyásolni a helyi ortodox egyházat és híveinek közösségét, amely történelmileg független maradt az orosz egyháztól.¹⁴

¹¹ Savezna Republika Jugoslavija.

¹² Jelena Džankić: Regulation against weaponization: a double-edged sword? Global Citizenship Observatory. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/2/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 26.)

¹³ Mohanad Hage Ali: The Weaponization of Minorities in Syria and Beyond. Georgetown Journal of International Affairs, 09. 01. 2019. <https://gjia.georgetown.edu/2019/01/09/weaponization-of-minorities/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 21.)

¹⁴ Uo.

Kaukázus

A probléma az állampolgárság és a nemzetiség, illetve az anyanyelv közötti különbségekben gyökerezik. Az állampolgárság tartalma az egyén és az állam közötti politikai, társadalmi vagy kulturális kapcsolat, amely kölcsönös jogok és kötelezettségek sorát vonja maga után. Egy nemzetközi iktatási rendszer, amely a személyeket államokhoz rendeli hozzá. De mi van akkor, ha az állampolgárságot nem úgy kezdik használni, mint egy pajzsot, amely védi viselőjének méltóságát és személyiségét, hanem inkább mint egy kardot, amelyet az államok arra használhatnak, hogy kárt okozzanak vagy elnyomjanak? Egy nemzetiséghez való tartozás fegyverként használható más államok létfontosságú érdekeinek fenyegetésére vagy destabilizálására.

Erre egy módszer a *passzportizáció*¹⁵ gyakorlata, avagy egy másik állam területén lakóhellyel rendelkező személyek gyorsított és nagyszabású, területen kívüli honosítása. Bár a kifejezés az Oroszország és Grúzia közötti 2008-as konfliktus után vált széles körben használatossá, egyesek mégis azt állítják, hogy az orosz *passzportálási* törekvések még korábban kezdődtek, az orosz állampolgárság tömeges átadásával a Krímben 1991-ben, amelyet aztán 2002-től kezdve megismételtek a vitatott területeken, Abháziában és Dél-Oszétiában. A *passzportálás* jogi alapja az Oroszországi Föderáció állampolgárságról szóló 2002. évi szövetségi törvénye, amely egyszerűsített honosítási eljárást írt elő a volt Szovjetunió állampolgárai számára. Ezzel olyan, Oroszországhoz hű csoportokat hozva létre, akik távollról és elszámoltathatóság nélkül politizálnak.

A leendő állampolgároktól nem várták el, hogy az új hazájukba vándoroljanak, és ott telepedjenek le, épp ellenkezőleg. Az orosz távolsági nacionalizmusnak az a célja, hogy kiterjessze szuverenitását egy másik állam területére, például Grúziára Abházia és Dél-Oszétia lakóin keresztül. Oroszország azóta finomította és továbbfejlesztette a *passzportálási* technikáját. 2014-ben módosította az állampolgársági törvényét, hogy a Krím elcsatolását követően működőképessé tegye az orosz ajkúak gyorsított honosítását, majd 2019-ben kibővítette a jogosultak listáját a kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk területeinek lakóival. Ukrajna orosz megszállását követően a gyorsított állampolgársági eljárást elnöki rendelettel folyamatosan kiterjesztették a déli Zaporizzsja és Herszon régiók orosz megszállási övezetében élő személyekre, 2022 júliusától pedig minden ukránra.¹⁶ A nemzetközi közösség aggodalmait fokozza az orosz *passzportizáció* gyakorlata, mivel Oroszország azzal indokolta a Grúzia elleni erőszak alkalmazását, a Krím annektálását és Ukrajna lerohanását, hogy a saját állampolgárai jogainak védelme érdekében cselekszik. De nem Oroszország az egyetlen, amelynek *passzportálási* gyakorlata nemzetközi szinten is megkongatta a vészharangokat.

Krím

Az is egy vizsgálandó kérdés, hogy mikor válik az állampolgárság fegyverré: egy esetleges annexió előtt vagy utána? Oroszország fegyverként használja az etnonacionalista követeléseket, amelyek védelmet kínálnak – annexió és konfliktus révén – a határán kívüli orosz ajkú

¹⁵ Neha Jain: Weaponized Citizenship: Should international law restrict oppressive nationality attribution? Global Citizenship Observatory. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 26.)

¹⁶ Uo.

közösségeknek, függetlenül attól, hogy ezek a közösségek szükségét látják-e a védelemnek, illetve beleegyeznek-e abba, vagy sem.

Erre a legjobb példa a Krím félsziget esete. Nem mindegy ugyanis, hogy az ott élők mikor kaptak orosz útlevelet. Amennyiben Oroszország a Krím lakosságát már az annexió előtt megkapta az orosz állampolgárság révén, akkor úgy tekinthetjük, hogy az annexió szinte elkerülhetetlen következménye volt a *passzportálásnak*. Márpedig azért, mert úgy tűnhet, hogy a krími lakosok orosz állampolgárként támogatták az annexiót. Ha azonban a Krím lakosai az annexió után kaptak orosz állampolgárságot, akkor a *passzportálás* másképp kezelendő: inkább az annexió következményeként, tehát egy erőltetett gyakorlatként.¹⁷

Baltikum

Oroszország a balti térségben is aktív, a hibrid beavatkozás különböző formáit és mértékét alkalmazta, például szeparatista mozgalmak támogatását, kiberbáborút és gazdasági nyomást. Az Oroszország és a kelet-európai orosz nyelvű diaszpóra közötti erős kapcsolatok az egyik alapvető előfeltétele annak, hogy az ország sikeresen és hosszú ideig részt vehessen a hibrid hadviselésben. A kisebbségi jogok védelme és a gazdasági-politikai integráció az orosz befolyás ellensúlyozásának kulcsfontosságú elemei ebben a régióban.

Észtország esetében a regionális kisebbségi autonómia fenntartható modelljeit és szilárd, de világosan meghatározott jogi kereteket találunk, amelyek enyhítik az orosz ajkú diaszpóra körében a népi elégedetlenséget és sérelmeket. Lettországból pedig a demokrácia visszaszorulása és a kisebbségekkel szembeni feszültségek növekedése tapasztalható. Az egyik destabilizációs eszköz a Baltikumban az Oroszország *honfitársaira* vonatkozó politika, amely a balti államokban élő orosz nyelvű diaszpórát célozza, mivel ellenük különböző gazdasági és politikai kirekesztési politikákat hajtottak végre. A honfitársakat az orosz nyelvű diaszpórával azonosítják, amely szláv és nem szláv etnikumú egyénekből áll. Ezek számára az orosz *haza* konkrét politikai szereplőként jelenik meg, ahol Moszkva támogató politikája megerősíti az Oroszországgal való identitástudatot, különösen akkor, ha az az érzés áll fenn, hogy a diaszpóra az új, nacionalizáló államok áldozatává vált. A kisebbségek társadalmi és politikai kirekesztése a sokszínű társadalmakban a belső zavargások és az elszakadás egyik fő oka, ami gyakran elhúzódó, a megszüntetésnek ellenálló konfliktusokhoz vezet. Oroszország *honfitársi* politikája a kormány által támogatott különböző szervezeteken és programokon keresztül valósult meg, amelyek a posztszovjet térségben élő orosz diaszpórával való kapcsolattartásra irányultak, például az orosz kulturális központok finanszírozása révén segítséget nyújt külföldön az orosz örökség és kultúra fejlesztéséhez.¹⁸

¹⁷ Eleanor Knott: The Weaponization of More than Citizenship. Global Citizenship Observatory. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/3/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 26.)

¹⁸ Dani Belo – David Carment: Protecting Minority Rights to Undermine Russia's Compatriots Strategy. Canadian Global Affairs Institute, 04. 2019., 2. https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/cdfai/pages/4161/attachments/original/1555640445/Protecting_Minority_Rights_to_Undermine_Russia's_Compatriots_Strategy.pdf?1555640445 (Letöltés időpontja: 2022. 11. 03.)

Nyugat-Európa

A nyugati társadalmak etnikai törésvonalainak kihasználása több okból is ideális hibrid hadviselési technika. Először is, a nyugati liberális hagyomány arra ösztönzi az államokat, hogy a lakosságuk közötti etnikai különbségeket inkább lekicsinyeljék, mintsem hangsúlyozzák. Másodsor, egy kormány politikájának méltányosságát vagy igazságosságát egy etnikai kisebbséggel szemben végső soron nem a kormány határozza meg, hanem a megcélzott népesség érzi a bőrén. Ezért egy nyugati liberális állam érezheti úgy, hogy igazságosan bánik egy etnikai kisebbséggel, mégis ez a kisebbségi lakosság ennek ellenére lehet elégedetlen, és ennek következtében fogékony az orosz propagandára, amely kiemeli az igazságtalanságokat. Végül – a politikai vitákkal ellentétben – az etnikai különbségek tényleg lehetnek érezhetőek ott, ahol kompromisszumot nehéz egyik napról a másikra elérni. Egy baloldali vitázhat a jobboldaliakkal a gazdaságpolitikáról, és adott esetben kölcsönösen meggyőzhetik egymást, de ha egy etnikai kisebbség tagja meg van győződve arról, hogy a többség gyűlöli őt pusztán a hovatartozása miatt, akkor az etnikai konfliktus kódolva van.¹⁹

Közép- és Délkelet-Európa

Azokban az országokban, ahol nincs oroszul beszélő lakosság, a proxynépességeket használják fel. A Balkánon Oroszország a történelmi kapcsolatokra hivatkozva szerb etnikumúakat keresett. Grúziában az abház és az oszét kisebbségeket használták ki az orosz célok elérésére. Látható, hogy Oroszországot nem igazán érdeklik a kisebbségi lakosság jogai, csak kihasználja az etnikai törésvonalakat, hogy káoszt teremtsen. Ezt tette a katalán függetlenedési próbálkozásnál is a közösségi médiában. A hibrid hadviselés sikere – vagy az orosz *érintkezés nélküli konfrontáció* – jelentősen függ a helyi lakosság elfogadottságától és támogatásától a műveleti területen. Hasonló módszer volt az is, amikor embargót rendelt el Moldovával szemben gyümölcsre és borra, ugyanakkor importált gyümölcsöt és bort a moldovai Gagauz Autonóm Területről.

Egy még provokatívabb példa, amikor két lengyel nemzetiségű férfi Ungváron felgyújtotta a magyar kulturális központot. A későbbi nyomozás során kiderült, hogy a férfiak kapcsolatban álltak a Falanga lengyel szélsőjobboldali szervezettel, amelynek vezetője és néhány tagja harcolt a Donyecki Népköztársaság szeparatistái oldalán. Vajon az oroszoknak valóban fontos egy magyar kulturális központ egy ukrán városban? Bizonyára nem. Valószínűbb, hogy a Kreml csupán így kívánt etnikai viszályt szítani a lengyelek, a magyarok és az ukránok között, mivel szerinte ami rossz a Nyugatnak, az jó Oroszországnak.²⁰

2022. FEBRUÁR 24. ÉS A NÉPIRTÁSRA VALÓ HIVATKOZÁS

Az orosz elnök február 24-én hajnali beszédben jelentette be, hogy: „Meghoztam döntésemet a különleges katonai műveletek lefolytatásáról. Ezek célja megvédeni azokat az embereket, akik az elmúlt nyolc évben megaláztatásoknak és népiirtásnak voltak kitéve a kijevi rezsim részéről. Ennek érdekében Ukrajna demilitarizálására és nácimentesítésére törekszünk.

¹⁹ D. Jonathan White – Douglas Overdeer: Exploiting Ethnicity in Russian Hybrid Threats. Strategos, 2020/4(1), 33. <https://hrcac.srce.hr/file/351642> (Letöltés időpontja: 2022. 11. 03.)

²⁰ Uo. 38.

Emellett átadjuk a bíróságnak azokat, akik véres bűncselekményeket követtek el a békés lakosság, ezen belül Oroszország állampolgárai ellen.”²¹

Putyin az orosz ajkúak védelmére hivatkozva indította meg a támadást Ukrajna ellen. Népiirtásra hivatkozik, amelyet az orosz kisebbség sérelmére követnek el. De mi is a genocídium pontos definíciója? Lehet-e háborút („különleges katonai műveleteket”) indítani más ország területén idegen állampolgárok védelmében?

Az ENSZ népiirtás elleni 1948-as egyezménye „népiirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti:

- a) a csoport tagjainak megölése;
- b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;
- c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;
- d) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása;
- e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.”²²

A népiirtás tehát egy bizonyos csoport szándékos elpusztítása összehangolt cselekmények által. Ez a megsemmisítés nemcsak fizikai lehet, hanem irányulhat a népcsoport szelleme ellen is, beleértve társadalmi, gazdasági és politikai életüket. A definíció akár a kulturális népiirtást is magában foglalja. Arra azonban az oroszok nem mutattak fel semmilyen bizonyítékot, hogy Ukrajna nemzetiségi alapon rendelt volna el támadást az orosz ajkú lakosság ellen. A különböző nemzetközi szervezetek sem számoltak be ilyenről, pedig az orosz álláspont szerint az ukrán politikai és katonai vezetés a szakadár délkelet-ukrajnai régiókban élő orosz anyanyelvű lakosok teljes kiirtására adott ki parancsot. Ilyenre nemcsak a 2022. februári támadás előtt hivatkoztak, ez szolgáltatott indokot a Krím félsziget annektálására is. A népiirtás vádja 2014 óta folyamatosan végigkíséri a Kreml kommunikációját.²³

A fentebb bemutatott eset jó példa arra, hogyan lehet politikai okokból visszaélni a népiirtással kapcsolatos állításokkal. Bár aggasztó dolgok is történtek az elmúlt bő tíz évben a szomszédunkban, de szerencsére ezek a visszaélések korlátozottak, az erőszak pedig távolról sem hasonlít az ENSZ-egyezmény által meghatározott népiirtásra. Putyin eközben kevés bizonyítékot szolgáltatott állításának alátámasztására.

Nem új módszer egyes kormányok és politikai vezetők részéről a népiirtásra történő hivatkozás, más országokkal szemben fenyegetőzésként vagy indokként egy külföldi beavatkozásra. Arra is volt példa, hogy bizonyos kormánytisztviselők a népiirtás definíciójával kapcsolatos érveket hoztak fel tagadásként, hogy az valóban megtörtént. Az egyik leghírhedtebb példa az Amerikai Egyesült Államok álláspontja a 1994-es ruandai tömeges erőszakkal kapcsolatban. Az USA ugyanis tagadta, hogy ez népiirtás lett volna, mert szerinte az nem felelt meg a kifejezés pontos jogi jelentésének. Mindezt azért, hogy ne kelljen

²¹ Address by the President of the Russian Federation. President of Russia, 24. 02. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67843> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 20.)

²² 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. II. Cikk. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95500016.tvr> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 20.)

²³ Diószegi-Horváth Nóra: Nincs bizonyíték arra, hogy népiirtás zajlik Ukrajnában, hiába hivatkozik erre Putyin. Lakmusz, 2022. 02. 24. <https://www.lakmusz.hu/nincs-bizonyitek-arra-hogy-nepirtas-zajlik-ukrajnaban-hiaba-hivatkozik-erre-putyin/> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 20.)

beavatkoznia. Hasonló a Kínában élő ujjurok helyzete is. A nemzetközi politikum nem fogadja el akként, amit a szakértők népirtásnak tartanak, hogy ne kelljen beavatkoznia.²⁴

Az ilyen és ehhez hasonló esetekben feltevődik a kérdés, hogy mikor van szükség humanitárius beavatkozásra. „A humanitárius intervenció, bár nincs tételes jogi meghatározása, az állam, államok csoportjának vagy egy nemzetközi szervezetnek egy másik állam vagy államok területén, annak beleegyezése nélküli fegyveres beavatkozása, melynek célja a területen élő állampolgárok életének és emberi jogainak a védelme.”²⁵ A definíció nem említi kritériumként a beavatkozás jogszerűségét, ettől függetlenül azonban figyelembe kell venni a nemzetközi jog aktuális szabályait. Az intervenció során a beavatkozó fél célja kizárólag humanitárius jellegű lehet, és cél az érintett állam területén előállt helyzetet minél kisebb fegyveres erő alkalmazásával megoldani. Nem definiált, hogy az emberi jogoknak mekkora mértékű sérülése esetén lehet humanitárius intervenciót indítani. Ez a fajta beavatkozás két csoportra bontható: jogszerűre és jogszerűtlenre. A hatályos nemzetközi jog a humanitárius intervenciót nemzetközi fegyveres konfliktusnak tartja, így csak az ENSZ Biztonsági Tanácsa felhatalmazásával lehet jogszerűen indítani. Jogszerűtlennek minősül az az akció, melynek nincs BT-felhatalmazása. Ez utóbbira a leglátványosabb példa a NATO 1999-es akciója Jugoszláviában. A humanitárius intervenció kritikájaként legtöbbször a belügyekbe való beavatkozás tilalmát szokták felhozni. Talán a legfontosabb, hogy *a humanitárius intervenció nem lehet büntető jellegű.*

Oroszország már korábban is tett ilyen hamis állításokat. A 2008-as grúzai inváziót és a Krim 2014-es annektálását humanitárius beavatkozásnak próbálta igazolni. Ha Oroszország valóban úgy gondolta, hogy népirtás zajlik Donbászban, akkor hivatalosabb és kevésbé erőszakos módon is előadhatta volna az ügyét, megosztva a bizonyítékait az ENSZ különböző szerveivel, és kérhetett volna vizsgálatot. Az olyan súlyos tettek, mint a népirtás, az emberiesség elleni bűncselekmények, a háborús bűnök és az etnikai tisztogatások megakadályozására irányuló katonai beavatkozás csak akkor nyer bizonyos fokú legitimitást, ha egyértelmű bizonyítékokat szolgáltatnak a nemzetközi közösségnek. Oroszország ezt nem tette meg, és tekintettel arra, hogy nem is működik együtt nemzetközi szervezetekkel, a katonai erő alkalmazása Ukrajnában nem nevezhető humanitárius beavatkozásnak népirtás megakadályozása érdekében. Ez invázió, amely sérti a nemzetközi jogot, és valószínűleg olyan humanitárius válságot fog okozni, amelyet Oroszország állítólag meg akart akadályozni.

Mindez a *joggal való visszaélés* klasszikus esete, amikor az államok vagy nemzetközi szervezetek egy nemzetközi megállapodásnak – amelynek részes felei – a rendelkezéseit úgy értelmezik és alkalmazzák, hogy abból előnyt kovácsoljanak. Tehát Putyin elnök nyilatkozata – miszerint Oroszország a nemzetközi jog értelmében avatkozott be a külföldön élő orosz ajkúak jogainak védelme érdekében – a hatályos nemzetközi szerződések nem jóhiszemű értelmezése. A hatályos nemzetközi normák alapján bizonyítani kell, hogy sürgős humanitárius katasztrófa elhárítására törekszik, és hogy nincs más alternatíva, csak az ő fegyveres fellépése.

²⁴ Alexander Hinton: Putin's claims that Ukraine is committing genocide are baseless, but not unprecedented. The Conversation, 25. 02. 2022. <https://theconversation.com/putins-claims-that-ukraine-is-committing-genocide-are-baseless-but-not-unprecedented-177511> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 22.)

²⁵ Rada Máttyás: ENSZ-békefenntartás: Növekvő igények, növekvő terhek. Biztonságpolitikai Szemle, 2011. 02. 19. https://web.archive.org/web/20151122014339/http://biztpol.corvinusembassy.com/?module=hatteranyagok&module_id=2&page=5&type=all&reszletek=71 (Letöltés időpontja: 2022. 10. 22.)

Ugyancsak a jogi hadviselés eszközével éltek 2014-ben a Krím annektálásakor, és az azt követő kelet-ukrajnai megszálláskor, mivel az 1994-es budapesti memorandumban a felek megállapodtak, hogy *tiszteletben tartják Ukrajna függetlenségét és szuverenitását, valamint a meglévő határait*, valamint *tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy az erő alkalmazásától, és Ukrajna területi integritása vagy politikai függetlensége elleni erőszak alkalmazásától*. Mindezt Ukrajna, az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország és az Egyesült Királyság írta alá, viszont cserébe Ukrajna vállalta, hogy nem lesz atomhatalom. Jól látható a *lawfare* használata, mert a 2014-es események után az orosz Külügyminisztérium úgy érvelt, hogy teljes mértékben betartották a megállapodást, mivel „Egyetlen lövést sem adtunk le a területére [...] Ukrajna területi integritásának elvesztése bonyolult belső folyamatok eredménye, így Oroszországnak a budapesti memorandum szerinti kötelezettségeihez semmi köze.”²⁶

Láthatjuk, hogy Oroszország ügyesen felhasználja más államok hibáit, és azokat saját tettei védelmére vagy igazolására fordítja. Olyan eseményekre összpontosít, amelyek azt mutatják, hogy a Nyugat nem tiszteli a nemzetközi jogot, és egyoldalúan cselekszik, tehát nem megbízható. A hivatkozott események legfőképpen a NATO jugoszláviai hadműveletét (1999), az Amerikai Egyesült Államok iraki invázióját (2003) és a líbiai nyugati beavatkozást (2011) érintik, amelyek végül túllépték a Biztonsági Tanács mandátumát. Ezeket az akciókat precedensnek tekinti, és Oroszország érdekeinek védelmében használja fel őket, függetlenül attól, hogy a Nyugat milyen ellentétes érvekkel szolgál.

Oroszország próbálkozása hegemon ambícióinak kiterjesztésére Ukrajnára és más közeli országokra – amelyeket Moszkva a saját régiójának tekint – komoly kihívások elé állították a régió biztonságát és a nemzetközi rendet is. Oroszország is úgy tekint a hibrid hadviselésre mint katonai, politikai, információs, technikai és gazdasági elemekkel rendelkező háborús tevékenységre.

Az Oroszország által Ukrajnában gerjesztett konfliktus esetében a jogi hadviselés fontos szerepet játszik. A polémiát elég nehéz besorolni, nem teljesen világos, hogy nemzetközi fegyveres konfliktusról, vagy konfliktusról, esetleg civil zavargásokról van szó. Ez a nem egyértelmű helyzet zavart okoz az alkalmazandó jog forrását illetően, valamint az ebből következő, a jogi felelősség azonosítására és az elszámoltathatóság követelésére vonatkozóan. Oroszország mindig tagadja, hogy aktív szereplője lenne a konfliktusnak, tehát a jogot megkerüli és visszaél vele. Ezzel kapcsolatban elmondható, hogy a hibrid hadviselés nemcsak a nemzetközi béke és biztonság számára jelent kihívást, hanem a jelenlegi jogi kereteket is aláássa azáltal, hogy megkérdőjelezi a nemzetközi közjogi játékszabályokat.

KÖVETKEZTETÉSEK

A közelmúltban a *hibrid hadviselés* kifejezést olyan módszerekre alkalmazták, amelyek segítségével a nemzetközi kapcsolatok szereplői megpróbálták katonai erő felhasználása nélkül elérni különböző külpolitikai céljaikat. Oroszország a hibrid hadviselés egyik eszközének az etnikai hovatartozást és a megcélzott társadalmak etnikai megosztottságát tekinti. A volt szovjet köztársaságokban a propagandát alkalmazzák, hogy megszólítsák az adott országok orosz ajkú lakosságát. Más országokban Oroszország cinikusan kihasználja a létező etnikai törésvonalakat, egyszerűen azért, hogy problémákat okozzon a célországokban, például az

²⁶ Bachmann–Mosquera: i. m.

arab bevándorlókat támogatja Nyugat-Európában vagy ő maga hozat muszlim bevándorlókat az Európai Unió határához.

A rosszhiszemű orosz *passzportizációs* gyakorlat nemzetközi szinten kihat a kelet-európai országokra is a hasonló extraterritoriális honosítási gyakorlata miatt. Foglalkozott ezzel a Velencei Bizottság és az EBESZ is, ajánlásokat téve a nemzeti kisebbségeknek a rokon állam által biztosított kedvezményes bánásmódra. Ezek a dokumentumok hangsúlyozzák, hogy a kisebbségi jogok védelmének elsődleges felelőssége a lakóhely szerinti államot terheli. Más államok, amelyeknek érdeke fűződhet a kisebbségek jólétéhez, előnyöket biztosíthatnak a kisebbségeknek, de csak a lakóhely szerinti állam beleegyezésével, valamint a szuverenitás és a jószomszédi kapcsolatok elvének teljes tiszteletben tartása mellett. Ezek az elvek azonban nem alakultak át kemény nemzetközi jogi előírásokká. A szakirodalom erre a *zombi állampolgárság* kifejezést használja, mivel olyan területen kívüli közösségeket hoznak létre, amelyeknek alig vagy egyáltalán nincs kapcsolatuk azzal az állammal, amelynek állampolgáraivá váltak. Itt példának említik a következő országokat: Bulgária, Horvátország, Magyarország, Románia és Szerbia. A törvény betűje szerint nem különbözik a Spanyolország, Portugália vagy Lengyelország által elfogadott gyakorlat sem, amelyek a történelmileg üldözött külföldön élő honfitársaik számára helyreállító igazságszolgáltatást nyújtanak.²⁷

A külhoni állampolgárok honosításának rosszhiszemű gyakorlata kihat Magyarországra is. A Szovjetunió bukásával ugyanis mintegy 25 millió orosz és más eredetű, orosz anyanyelvű ember szóródott szét több, a föderációból kivált államban. Mivel Oroszország a Szovjetunió hivatalos utódjának kiáltotta ki magát, szinte természetesnek tűnt, hogy Moszkva erkölcsi köteleességet vállal azokkal szemben, akiket saját, határokkal megosztott nemzete részének tekintett.²⁸ Ugyanígy tesz hazánk is. A kisebbségi jogok mint fegyver használatának a témája Magyarország számára nemcsak a szomszédjában zajló háború miatt élvez prioritást, hanem mert a nemzetközi közösség előtt be kell bizonyítani, hogy a külhoni magyar kisebbségek védelme érdekében történő bármilyen cselekedet nem rossz szándékú, és nem irányul a befogadó ország többsége ellen. Valamint azt is, hogy a külhoni magyarok érdekeinek oltalma nem egy másik ország belügyeibe történő beavatkozás. Ugyancsak meg kell nyugtatni a nyugati közvéleményt, hogy a határon túlra szakadt honfitársaink nem Magyarország ötödik hadoszlopa, és arra az országra nem jelentenek veszélyforrást, ahol élnek, mivel a magyar állam nem folytat jogi hadviselést a szomszédjai ellen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. II. Cikk. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95500016.tvr>
- Address by the President of the Russian Federation. President of Russia, 21. 02. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67828>

²⁷ Džankić: i. m.

²⁸ Alina Jašina-Schäfer: Russia's compatriots abroad: a resource or lost potential? Centre for East European and International Studies (ZOiS), 02. 09. 2020. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/russias-compatriots-abroad-a-resource-or-lost-potential> (Letöltés időpontja: 2022. 10. 22.)

- Address by the President of the Russian Federation. President of Russia, 24. 02. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/67843>
- Ali, Mohanad Hage: *The Weaponization of Minorities in Syria and Beyond*. Georgetown Journal of International Affairs, 09. 01. 2019. <https://gjia.georgetown.edu/2019/01/09/weaponization-of-minorities/>
- Bachmann, Sascha Dov – Mosquera, Andres B. Munoz: *Lawfare and hybrid warfare – how Russia is using the law as a weapon*. Amicus Curiae, Issue 102, Summer 2015, 25–28. <https://journals.sas.ac.uk/amicus/article/view/2433/2395>
- Belo, Dani – Carment, David: *Protecting Minority Rights to Undermine Russia's Compatriots Strategy*. Canadian Global Affairs Institute, 04. 2019. https://d3n8a8pro7vhm.cloudfront.net/cdfai/pages/4161/attachments/original/1555640445/Protecting_Minority_Rights_to_Undermine_Russias_Compatriots_Strategy.pdf?1555640445
- Diószegi-Horváth Nóra: *Nincs bizonyíték arra, hogy népirtás zajlik Ukrajnában, hiába hivatkozik erre Putyin*. Lakmusz, 2022. 02. 24. <https://www.lakmusz.hu/nincs-bizonyitek-arra-hogy-nepirtas-zajlik-ukrajnaban-hiaba-hivatkozik-erre-putyin/>
- Dunlap, Charles J. Jr.: *Lawfare amid warfare*. The Washington Times, 03. 08. 2007. <https://www.washingtontimes.com/news/2007/aug/03/lawfare-amid-warfare/>
- Džankić, Jelena: *Regulation against weaponization: a double-edged sword?* Global Citizenship Observatory, 02. 11. 2022. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/2/>
- Hinton, Alexander: *Putin's claims that Ukraine is committing genocide are baseless, but not unprecedented*. The Conversation, 25. 02. 2022. <https://theconversation.com/putins-claims-that-ukraine-is-committing-genocide-are-baseless-but-not-unprecedented-177511>
- Jain, Neha: *Weaponized Citizenship: Should international law restrict oppressive nationality attribution?* Global Citizenship Observatory. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/>
- Jašina-Schäfer, Alina: *Russia's compatriots abroad: a resource or lost potential?* Centre for East European and International Studies (ZOiS), 02. 09. 2020. <https://www.zois-berlin.de/en/publications/russias-compatriots-abroad-a-resource-or-lost-potential>
- Kittrie, Orde F.: *Lawfare: Law as a Weapon of War*. Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Knott, Eleanor: *The Weaponization of More than Citizenship*. Global Citizenship Observatory. <https://globalcit.eu/weaponized-citizenship-should-international-law-restrict-oppressive-nationality-attribution/3/>
- Presidential address on the occasion of signing the treaties on the accession of the DPR, LPR, Zaporozhye and Kherson regions to Russia. President of Russia, 30. 09. 2022. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/69465>
- Rada Mátyás: *ENSZ-békefenntartás: Növekvő igények, növekvő terhek*. Biztonságpolitikai Szemle, 2011. 02. 19. https://web.archive.org/web/20151122014339/http://biztpol.corvinuembassy.com/?module=hatteranyagok&module_id=2&page=5&type=all&reszletek=71
- Sari, Aurel: *Hybrid Warfare, Law, and the Fulda Gap*. In: Winston S. Williams – Christopher M. Ford (eds): *Complex Battlespaces: The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*. Oxford University Press, Oxford, 2019, 161–190.
- Simicskó István: *A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai*. Hadtudomány, 2017/3–4., 3–16. http://real.mtak.hu/67458/1/Ht_201734_5_18_u.pdf; DOI: 10.17047/HADTUD.2017.27.3–4.3
- White, D. Jonathan – Overdeer, Douglas: *Exploiting Ethnicity in Russian Hybrid Threats*. Strategos, 2020/4(1), 31–49. <https://hrcak.srce.hr/file/>